

Prof. dr hab. Cezary Bronowski
Katedra Literatury Włoskiej i Hiszpańskojęzycznej
Wydział Humanistyczny
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr Anny Werman p.t.:
Dimensiones del exilio en el teatro de Jorge Díaz

Z zadowoleniem należy przyjąć propozycję nowego instrumentarium badawczego zawartą z rozprawie doktorskiej mgr Anny Werman, która interesująco i trafnie opisuje specyfikę dramaturgii hiszpańskojęzycznej powstałego w kraju-Chile i na obczyźnie-Hiszpanii. Jest więc w pełni uzasadnione stawianie pytań o status dramatu i teatru emigracyjnego w kontekście europejskim, Ameryki Łacińskiej i w świetle głębokich przemian zachodzących w dzisiejszej humanistyce.

Pomysł napisania dysertacji doktorskiej na temat niedocenionego teatru emigracyjnego, w szerokim aspekcie interkulturowym i interdyscyplinarnym obejmującego twórczość dramatyczną Jorge Díaza, uważam za odważny, interesujący i uzasadniony.

Zjawisko to jest traktowane dość marginalnie, jednak od dłuższego czasu literatura emigracyjna stała się przedmiotem szeroko zakrojonych badań naukowych. Jednakże dramat i teatr emigracyjny rzadko bywają analizowane tak wielostronnie jak w dysertacji doktorskiej Pani Werman. Wiąże się to z uzasadnionym opisem we wstępie ekspansji nowej tematyki, rozszerzeniem pojęcia tekstów badawczych jako fenomenu nowego obrazu rzeczywistości emigracyjnej i zjawisk (między)kulturowych zachodzących w Hiszpanii i Chile za czasów dyktatury Franca i Pinocheta, co stanowi cezurę czasową całej pracy.

Do dnia dzisiejszego nie pojawiło się kompleksowe opracowanie krytyczne, które poruszałoby tak obszerną problematykę w teatrze hiszpańskojęzycznym. Zatem dysertacja doktorska mgr Werman zyskuje swój rzetelny wizerunek i systematyczne opracowanie. W ten sposób Autorka kontynuuje wcześniejszą tematykę zawartą u Eduarda Guerrera del Río w *Jorge Díaz: el anarquista insomne. Biografía de un hombre de teatro* (2016) i Roblesa Povedy, rozwija ją i wypełnia lukę w badaniach nad wybraną problematyką.

Na taki charakter wskazuje układ dysertacji zredagowanej w języku hiszpańskim, który jest jasny i koherentny. Całość składa się ze wstępu i zakończenia, pięciu rozdziałów, z których dwa są o charakterze historyczno-ideologicznym, zaś kolejne teoretyczno-analityczne ilustrują

wybrane dramaty Jorge Díaza oraz ich złożoną problematykę. Ogniwem łączącym pierwszą i drugą część dysertacji, stanowi bogaty materiał egzemplifikacyjny który eksponuje Autorka w postaci siedemnastu wybranych dramatów jako tworzywa analitycznego i scenicznego.

Na szczególną uwagę zasługuje wstęp i dwa pierwsze rozdziały dysertacji, które stają się swoistym przeglądem panoramicznym informacji historycznych na temat losów i egzystencji uchodźczej politycznych emigrantów na obczyźnie (kraje Ameryki Łacińskiej i Hiszpania) po przejściu władzy w Hiszpanii przez Franca, a w Chile przez Pinocheta.

Tematyka rozprawy prezentuje wiele poglądów inspirujących fenomen społeczno-polityczny i socjologiczny emigracji wraz z szeroko rozumianą specyfiką teatru politycznego i ideowego Jorge Díaza. Dlatego Autorka w obrębie swoich rozważań stara się potraktować omawianą tematykę w pryzmacie dwutorowego uchwycenia historyczno-społecznego i socjologicznego wymiaru procesu emigracyjnego, który przeplata się z próbą jego ujęcia problemowego. Obydwa kierunki rozważań badawczo-naukowych uzupełniają się wzajemnie, tak że powstaje wieloaspektowy obraz zilustrowanego zjawiska.

Jednak najważniejszym zagadnieniem przejawiającym się przez całą dysertację, wydaje się szeroka rozumiana specyfika badanego dramatu i teatru emigracyjnego Díaza, dramaturga zaangażowanego w spawy chilijskie i europejskie. Zadaniem jego teatru staje się zachowanie ciągłości tradycji narodowej zwłaszcza w jego rodzimym kraju objętym represjami politycznymi oraz ciągle nagłaśnianie i eksponowanie spawy chilijskich uchodźców jako istotnej kwestii dla społeczności wychodźczej. Takim celom przyświeca ukazany przegląd utworów dramatycznych chilijskiego autora. W tym właśnie nurcie kształtuje się oryginalny teatr emigracyjny Díaza, który funkcjonuje z jednej strony jako samodzielny byt na scenie, żyjący nieustannymi wspomnieniami i odwołujący się do rzeczywistości, czyli do 'tu i teraz'. Natomiast w świadomości postaci/świadków wydarzeń nastawiony jest bardziej na 'wczoraj' niż otwierający się na jakąkolwiek perspektywę przyszłości. Z drugiej strony zaś, teatr ten staje się obszarem poszukującym, neoawangardowym, sięgającym do wielu światowych nurtów, koncentrujący się na eksperymentalnym warsztacie tematycznym, artystycznym i scenicznym.

W kolejnych rozdziałach teoretyczno-analitycznych rozprawy, mgr Werman precyzuje badane zjawiska, poświęca szczególnej uwadze określonym metodom i perspektywom w badaniach nad istotą dramatu, jego tworzywem, porządkuje sprawy pojęciowe i terminologiczne, ukazuje podwójny wymiar emigracji (zewnętrznej i wewnętrznej), wskazuje na jej przyczyny, uwarunkowania i wynikające konsekwencje społeczno-kulturowe. Dokonuje więc odpowiedniego wyboru metodologii badań, podkreśla kontakt autora/dramaturga/reżysera z odbiorcą przy zastosowaniu paraleli czasowo-przestrzennych w akcji dramatu i 'zderzeniu'

kulturowego postaci w omawianych tekstach. Autorka rozprawy koncentruje się na kilku kluczowych aspektach, które wpływają na status emigranta, a mianowicie: wygnania, utraty miejsca, tzw. małej ojczyzny, wyobcowania i zmianie otoczenia, kryzysu tożsamości, oraz ucieczki w świat oniryczny. Problematyka ta znajduje swoje odzwierciedlenie w kolejnych podrozdziałach dysertacji. Zróżnicowany zakres tematyczny proponowanych dramatów odnosi się do doświadczeń emigranta, konfrontacji dwóch różnych światów: świata brutalnego pełnego przemocy, gwałtu, nowego niewolnictwa ze światem na wskroś magicznym, iluzorycznym. Emigrant staje się 'homo viator', podróżnikiem skazanym na utratę godności, nawet wolności, przeżywa kryzys tożsamości, czasem jest odrzucony i godzi się na zniewolenie. Są to interesujące fragmenty analiz, które nadają pracy charakter interdyscyplinarny w ujęciu teatrologiczno-socjologicznym i psychologicznym.

Doktorantka przedstawia ewoluujący się obraz emigranta o dualistycznej osobowości, odwołując się do kryzysu tożsamości, który powoduje jednocześnie kryzys psychiczny. Warto wzbogacić część analityczną o dwie koncepcje tożsamości osobowej według poetyki Paula Ricoeura (*Soi-meme come un autre*, Seuil, Paris 1990, albo *Filozofia osoby. Wykład z filozofii współczesnej*, Papińska Akademia Teologiczna, Kraków 1992): tożsamości tego, co takie samo, jednakowe (idem) oraz tożsamości siebie samego (ipse).

W analizowanych dramatach z punktu widzenia emigracji zewnętrznej i wewnętrznej w grę wchodzi tożsamość samego siebie, a więc dotycząca i rozpatrująca szczególne przypadki osób, dla których owa tożsamość podkreśla związek pomiędzy zdarzeniami o treści fizycznej, intelektualnej czy politycznej. Być może rekonstrukcja zdarzeń proponowanych przez chilijskiego dramaturga ma na celu podkreślenie przeciwległych biegunów tożsamości: bycia jednakowością (ucieleśnieniem ogółu) oraz bycia sobą, czyli bycia odmiennością (ucieleśnieniem indywidualnym), zwracając uwagę na problematykę 'bycia sobą' i 'bycia kimś innym'?

Nie jest rzeczą łatwą ani moją intencją dokładne wskazanie w analizowanych dramatach Díaza powinowactwa z Pirandellem. Autorka rozprawy sygnalizuje istotne analogie pomiędzy tematyką i strukturą pirandellofską w dramatach Díaza, użycie nowego rodzaju pirandellofskiej koncepcji sztuki i techniki teatralnej (str. 97, 128, 176, 207, 241-242), uwypuklając i rozwijając problem wielokrotności i różnorodności osobowości każdego człowieka. Jednakże zastanowiłbym się nad zmianą określenia 'filozofia' Pirandella, która tutaj brzmi zbyt ogólnie. Bardziej uzasadnione byłoby zastąpienie odmiennym terminem relatywizmem filozoficznym Pirandella, technikami teatralnymi lub komponentami pirandellofskimi, kładąc nacisk na względność rozumu i języka teatralnego postaci wraz z

dualistyczną koncepcją maski i twarzy, życia i formy, czyli życia płynnego, nieustannie zmieniającego się.

Mgr Werman pokazuje w pryzmacie interpretacji komedii Pirandella: *Tak jak, jak się Państwu zdaje, Rozgrywka ról, Henryk IV, czy All'uscita*, rzeczywistość emigranta która staje się nowym pirandellowskim spektaklem, grą ról, egzystencjalnym przedstawieniem oscylującym pomiędzy dwoma biegunami: światem żywych i umarłych. To 'tu i 'teraz' postaci są jednocześnie bohaterami, aktorami i widzami osądzanymi przez samych siebie.

W rozważaniach na temat komunikacji teatralnej doktorantka eksponuje złożoność a zarazem bogactwo tekstu dramatycznego Díaza, opiera analizę semiotyczną na modelu aktancyjnym Pavis'a, Sinko, Greimsa, Ubersfeld, Barrientosa, opisuje funkcjonowanie postaci w dramacie, akcję dramatu, podkreśla znaczenie relacji bilateralnej czasowo-przestrzennej, dyskursu, dialogu i jego pragmatyki, aby wnikliwie zająć się tymi zagadnieniami w omawianej dysertacji. Sam zwrot mgr Werman w kierunku rozbudowanej koncepcji aktantowej można potraktować jako specyficzną wykładnię, która jest zdolna wygenerować wnioski i nadać pracy nową interpretację. Przywiązując zatem dużą uwagę do modelu aktacyjnego poczynszy do str. 112, doktorantka sięga także do innych instrumentów badawczych: do psychoanalizy Freuda (str. 50) w kategorii pragnienia czy pożądania, do fenomenu pamięci indywidualnej i zbiorowej (str. 91-95), aby dać impuls do dalszego działania postaci, w dramacie która na drodze ostatecznej konstrukcji ulega wielokrotnie dekonstrukcji.

Mgr Werman podchodzi zatem z dużą ostrożnością, aby nie uzależnić postaci od samego 'metatekstu', analizuje tekst dodając komentarze co ułatwia dalszą lekturę pracy. Interesujące uwagi oraz wnioski dotyczą problematycznemu ujęciu ideologicznej treści dramatów, aspektu teatralnego czasu, wariantów przestrzeni, oraz zatracenia czasu i poczucia nierzeczywistości, sygnalizując proces depersonifikacji (emigracja wewnętrzna).

Aby wypełnić niewielką lukę interpretacyjną i udoskonalić narzędzia metodologiczne w konceptualizacji badawczej materii, należałoby odwołać się w kategorii czasu do tzw. 'mikrosekwencji' powstających pomiędzy wypowiedziami postaci które dotycząc ich relacji z przeszłości, ale widzianej z perspektywy terażniejszości, sięgając do koncepcji strukturalnej i opracowania R. Barthesa. Rozszerza to perspektywę interpretacji analizowanych utworów dramatycznych chilijskiego autora i odgrywa ważną rolę w odbiorze tekstu i w kształtowaniu nowego efektu i iluzji scenicznej.

Teatr Díaza to teatr żywego słowa – jak słusznie podkreśla doktorantka w pracy, który wymaga przecież ciężaru treści prowadzonego dyskursu, użycia odpowiedniej strategii dyskursu i działania językowego. Wielokrotnie Autorka pracy nawiązuje do eksperymentalnej

funkcji języka jako pewnego laboratorium językowego, ale nie podkreśla jego funkcji społeczno-politycznej w dzisiejszej kulturze. Budzi to pewne uczucie niedosytu.

Warto oprzeć się na kluczowych założeniach filozofii lingwistycznej Ludwika Wittgensteina i jego 'terapii językowej' wraz z 'grą językową' prowadzoną pomiędzy osobami. Efekt ten stałby się egzemplifikacją nowej 'ars vivendi' w brutalnej dżungli konsumpcyjnego świata.

Dysertację doktorską wieńczy syntetyczne i logiczne zakończenie, które podsumowuje kompleksową całość tematyczną rozprawy. Konkluzja odnosi się do poliwalentnego użycia i aktualnego znaczenia słowa 'teatr emigracyjny'. Sama forma wypowiedzi i jej rekonstrukcja w dysertacji doktorskiej pokazuje szczególną precyzję doktorantki w formułowaniu pytań, komentarzy i wniosków.

Całość dysertacji doktorskiej oparta jest na starannej i bogatej bibliografii, która uwzględnia hiszpańskie, polskie i francuskie opracowania teatralne, krytyczne i kulturoznawcze, zawiera zapiski, komentarze archiwalne, schematy i uwagi związane z analizowaną tematyką.

Podsumowując: rozprawą doktorską p.t.: *Dimensiones del exilio en el teatro de Jorge Díaz*, mgr Anna Werman dała poznać się jako badacz interdyscyplinarny: teatrolog i kulturoznawca, umiejętnie posługując się materiałem egzemplifikacyjnym i warsztatem metodologicznym. Jest to nieodzowny komponent analizy i 'czytania' dramatu Díaza. Dlatego dysertacja doktorska winna być opublikowana.

Biorąc pod uwagę poprawność merytoryczną całej rozprawy doktorskiej oraz kilka drobnych kwestii wskazanych powyżej, stwierdzam z pełnym przekonaniem, że dysertacja mgr Anny Werman spełnia wszelkie warunki stawiane rozprawom doktorskim określone w ustawie (na podstawie art. 18a ust. 5 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z 2003 r., nr 65, poz. 595 z późniejszymi zmianami) i stanowi podstawę do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Toruń, 19. 07. 2021 r.

Prof. dr hab. Cezary Bronowski